

Željko Oset

Z G O D O V I N A
RAZVOJ
S L O V E N S K E
NAJVIŠJE ZNANSTVENE
A K A D E M I J E
IN UMETNIŠKE USTANOVE
Z N A N O S T I I N
(1945–1992)
U M E T N O S T I

1938
2013
75

France Bernik
Tranzicija v
Slovenski akademiji
znanosti in umetnosti
PRIČEVANJE

Željko Oset

ZGODOVINA
SLOVENSKE AKADEMIJE
ZNANOSTI IN UMETNOSTI

Razvoj najvišje znanstvene
in umetniške ustanove (1945–1992)

&

France Bernik

TRANZICIJA V SLOVENSKI AKADEMIJI
ZNANOSTI IN UMETNOSTI

Pričevanje

1938
2013
75

Željko Oset
Zgodovina Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Razvoj najvišje znanstvene in umetniške ustanove (1945–1992)
&
France Bernik
Tranzicija v Slovenski akademiji znanosti in umetnosti (Pričevanje)

Uredniški odbor

Peter Štih, Kajetan Gantar, Alojz Kralj, Matija Gogala, Niko Grafenauer, Marjan Kordaš

Glavna in odgovorna urednika

Uroš Skalerič, Peter Štih

Jezikovni pregled

Jernej Županič

Izdala

Slovenska akademija znanosti in umetnosti

Logotip

Ranko Novak

Oblikovanje in prelom

Matija Jemec

Ljubljana, 2017

Elektronska izdaja

URL povezava

<http://www.sazu.si/publikacije.html>

S knjigo, katere izid se je iz tehničnih razlogov premaknil v začetek leta 2017, se Slovenska akademija znanosti in umetnosti pridružuje obeleževanju 25. obletnice samostojnosti Republike Slovenije.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

001.32(497.4)(091)(0.034.2)

OSET, Željko

Zgodovina Slovenske akademije znanosti in umetnosti Razvoj najvišje znanstvene in umetniške ustanove [Elektronski vir] : (1945-1992) / Željko Oset, & Tranzicija v Slovenski akademiji znanosti in umetnosti : pričevanje / France Bernik. - El. knjiga. - Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2017

Način dostopa (URL): <http://www.sazu.si/publikacije.html>

ISBN 978-961-268-047-3 (pdf)

1. Slovenska akademija znanosti in umetnosti 2. Bernik, France: Tranzicija v Slovenski akademiji znanosti in umetnosti
289342208

Kazalo vsebine

11

Nekaj misli knjigi na pot

17

Značaj SAZU

20

Poslanstvo SAZU

27

Od Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani do Slovenske akademije
znanosti in umetnosti

29

Notranja organiziranost SAZU

37

Organi Akademije

SKUPŠČINA

38

PREDSEDSTVO

39

PREDSEDNIK SAZU

41

France Kidrič (1945–1950)

44

Fran Ramovš (1950–1952)

46

Josip Vidmar (1952–1976)

51

Janez Milčinski (1976–1992)

53

Podpredsedniki in glavni tajniki

57

Preobrazba SAZU (1945–1952)

OD KONCA VOJNE DO SPREJEMA ZAČASNE UREDBE SEPTEMBRA 1945

70

USTANAVLJANJE RAZISKOVALNIH ENOT NA AKADEMIJI

83

SLOVO OD POSNEMANJA SOVJETSKE RAZISKOVALNE POLITIKE

86

Odnos oblast – SAZU (1945–1952)

100

Oblikovanje nove raziskovalne politike v petdesetih letih

108

Uvedba družbenega upravljanja na velikih inštitutih in njihova osamosvojitve

113

Razprava o (neuspešni) reorganizaciji SAZU in njeni »majhni« inštituti (1958–1961)

119

Uvajanje delavskega samoupravljanja na SAZU

126

Poglobitev delavskega samoupravljanja na SAZU po sprejemu Zakona o raziskovalni dejavnosti (1970)

132

Odnosi med vodstvom SAZU in DS SAZU po sprejemu Zakona o združenem delu (1974)

137

Notranja reorganizacija – združitev inštitutov v ZRC SAZU

144

Prispevek SAZU pri oblikovanju raziskovalne politike v osemdesetih letih

149

Dogajanje na SAZU v osemdesetih

163

Založniška dejavnost SAZU

172

Sodelovanje SAZU z jugoslovanskimi akademijami

173

NARODNI AKADEMIJSKI SAVEZ KRALJEVINE SHS/JUGOSLAVIJE

(1927–1941)

175

AKADEMIJSKI SVET FLRJ (1948–1959)

179

SVET AKADEMIJ ZNANOSTI IN UMETNOSTI FLRJ/SFRJ

(1960–1991)

184

Člani SAZU

190

»NUMERUS CLAUSUS«

193

OSEBNE INTERVENCIJE

195

VOLITVE ČLANIC

196

VOLILNI KOLEGIJ

197

TAJNE VOLITVE – DA ALI NE?

198

VOLITVE ČLANOV IZVEN SLOVENIJE, (ZUNANJIH) DOPISNIH ČLANOV

201

VOLITVE ČASTNIH ČLANOV

212

ODSTOPI, IZKLJUČITVE IN REHABILITACIJA

216

GROŽNJE Z IZKLJUČITVIJO

220

ODSTOPI

226

TODOR PAVLOV

227

Akademija in njeni prostori

235

Za zaključek

242

France Bernik

Tranzicija v Slovenski akademiji znanosti in umetnosti

PRIČEVANJE

256

Seznam pomembnejših dogodkov

265

Seznam virov in literature

ARHIVSKI VIRI

ČASOPISNI VIRI

266

SPLETNI VIRI

URADNI LISTI

LITERATURA

272

Imensko kazalo

SEZNAM KRATIC

AJ	Arhiv Jugoslavije
ARS	Arhiv Republike Slovenije
AS FLRJ	Akademjski svet Federativne ljudske republike Jugoslavije
AZU	Akademija znanosti in umetnosti
BIH	Bosna in Hercegovina
CKKPJ	Centralni komite Komunistične partije Jugoslavije
CKKPS	Centralni komite Komunistične partije Slovenije
CKZKS	Centralni komite Zveze komunistov Slovenije
DS SAZU	Delavska skupnost Slovenske akademije znanosti in umetnosti
DS ZRC SAZU	Delavska skupnost Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti
FLRJ	Federativna ljudska republika Jugoslavija
FSPN	Fakulteta za sociologijo, politologijo in novinarstvo
IK CK KPS	Izvršni komite centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije
IK CK ZKJ	Izvršni komite centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije
IO KPJ	Izvršni odbor Komunistične partije Jugoslavije
IS LRS	Izvršni svet Ljudske republike Slovenije
IS SRS	Izvršni svet Socialistične republike Slovenije
JAZU	Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti
Kraljevina SHS	Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev
LRS	Ljudska republika Slovenija
MC	Marksistični center
MO	Medakademjski odbor
NOB	Narodnoosvobodilni boj
NUK	Narodna in univerzitetna knjižnica
NVS	Narodna vlada Slovenije
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development (Organizacija za gospodarsko sodelovanje in razvoj)
PEN	Poets-Essayists-Novelists (mednarodno združenje književnikov, pesnikov, esejistov in pisateljev)
PoRS	Posebne raziskovalne skupnosti
RK SZDL	Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva
RSS	Raziskovalna skupnost Slovenije
SANU	Srpska akademija nauka i umetnosti ljudstva
SAZU	Slovenska akademija znanosti in umetnosti
SBL	Slovenski biografski leksikon

SEZNAM KRATIC

SFRJ	Socialistična federativna republika Jugoslavija
SL KBU	Službeni list Kraljevske banske uprave
SNOS	Slovenski narodnoosvobodilni svet
SRS	Socialistična republika Slovenija
SUZUP	Savezna uprava za unapređenje proizvodnje (Zvezna komisija za napredek proizvodnje)
SZDL	Socialistična zveza delovnega ljudstva
TO OF	Temeljna organizacija Osvobodilne fronte
TOZD	Temeljna organizacija združenega dela
UDBA	Uprava državne bezbednosti
UL LRS	Uradni list Ljudske republike Slovenije
UL SNOS	Uradni list Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta
UL SRS	Uradni list Socialistične republike Slovenije
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation (Organizacija združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo)
ZDA	Združene države Amerike
ZIS FLRJ	Zvezni izvršni svet Federativne ljudske republike Jugoslavije
ZKJ	Zveza komunistov Jugoslavije
ZRC SAZU	Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti

Nekaj misli knjigi na pot

Slovenska akademija znanosti in umetnosti, v gradivu najpogosteje imenovana Akademija, je kot kulturna, znanstvena institucija v obdobju po drugi svetovni vojni doživela precejšnje spremembe. To obdobje, pričeto z osvoboditvijo in komunističnim prevzemom oblasti ter postopnim zmanjševanjem avtonomije Akademije, se je v Sloveniji končalo z demokratizacijo družbe z uvedbo večstrankarskega sistema, s postopnim uveljavljanjem pluralnosti medijev, z osamosvojitvijo Slovenije, ki je stopila na pot evroatlantskih povezav, v okviru SAZU pa s prizadevanjem akademikov za vnovično pridobitev avtonomije. Ideal, ki je bil javno predstavljen konec leta 1986, se je pravno-formalno uresničil s sprejetjem Zakona o Slovenski akademiji znanosti in umetnosti julija 1994, dejansko pa se je uveljavil že pred osamosvojitvijo, vzporedno z demokratizacijo slovenske družbe. Sedaj veljavni temeljni normativni akt določa, da je Slovenska akademija znanosti in umetnosti najvišja nacionalna znanstvena in umetnostna ustanova in hkrati avtonomna ustanova znanstvenikov in umetnikov.

Ker Akademijo predstavlja predsednik, sem za določnico konca obdobja v knjigi sprejel volitve ožjega vodstva SAZU maja 1992. Pri tem sem upošteval bistvene razlike med obema predsednikoma, Janezom Milčinskim in Francetom Bernikom, v njunih pogledih na prisotnost Akademije v javnosti z odzivanjem na aktualna, tudi politična vprašanja in na mednarodno sodelovanje. Še bolj izrazito diametralno nasproten pa je njun pogled na razpad Jugoslavije in osamosvojitve Slovenije. Za Milčinskega je to razpad, simbolni konec mladostniških upov in sanj, uničenje trdega dela gradnje socialistične skupnosti in skupnosti jugoslovanskih narodov, za Bernika pa je to obdobje novih upov, izpolnitve tisočletnega sna slovenskega naroda o samostojni slovenski državi, s čimer postane suveren in v celoti prevzame odgovornost za lastno srečo ter na ta način samostojno odloča o svojem sodelovanju z narodi v soseščini in v svetu.

Spremenljivka v zgodovini SAZU je torej stopnja avtonomije, ki je vplivala na odločanje o izvolitvah znanstvenikov in umetnikov za člane, o programu in o mednarodnem sodelovanju ipd. Uradno je prišlo neposredno po drugi svetovni vojni do na videz le malenkostne spremembe. Določilo iz ustanovne uredbe o avtonomnem razmerju Akademije do državne uprave je bil dodan pridelek, da je Akademija »podrejena neposredno Narodni vladi Sloveniji, kateri vsako leto polaga račun o svoji delavnosti«. Bistvena novost je torej opredelitev finančnega nadzora in nasploh financ, to je povezano z enormno povečano finančno podporo oblasti SAZU. Jasno nakazana je bila namera vzpostavitve nadzora nad Akademijo, ven-

dar je oblast starejšim akademikom dopustila, da nadaljujejo z raziskovalnim delom, ustanovijo inštitute in vzgojijo akademski naraščaj po najstrožjih svetovnih znanstvenih kriterijih, torej novo akademsko elito.

Vse vzhodnoevropske države so morale na »zahtevo«¹ Sovjetske zveze svojo znanstveno politiko oblikovati po sovjetskem zgledu, to je pomenilo predvsem institucionalne reforme: akademije znanosti naj bi bile središča znanstvenega dela, na univerzah, ki so v prostoru zahodno od sovjetsko-poljske meje pred drugo svetovno vojno temeljile na Humboldtovem konceptu raziskovanja in poučevanja, pa naj bi potekalo zgolj visokošolsko izobraževanje visoko kvalificiranih kadrov. Nova strategija ni neposredno spreminjala položaja raziskovalnih in razvojnih oddelkov v podjetjih, ki so prav tako predstavljali pomemben del raziskovalnega dela. Celoten koncept je bil zaokrožen z ideološkimi gesli o pomenu znanja in znanosti za oblikovanje nove in pravičnejše socialistične družbe.

Jugoslavija je imela zaradi osvoboditve z lastno, domačo vojsko v vzhodnem bloku v nastajanju posebno mesto in vlogo, čeprav je jugoslovansko vodstvo v Sovjetski zvezi videlo svetel zgled. Poseben pa je bil tudi položaj Slovenije znotraj Jugoslavije oziroma slovenske vlade, ki je želela neposredno po osvoboditvi izkoristiti fluidno povojno stanje. Pri tem je posebej izstopal predsednik slovenske vlade Boris Kidrič, ki je želel pustiti trajen pečat. V kulturnih vprašanjih je s politiko izvršenih dejstev želel onemogočiti vzpostavitev predvojne jugoslovanske kulturne politike. Uspelo mu je postaviti temelje za razvoj znanstvenega središča v Ljubljani, ki bi bilo primerljivo z zagrebškim in beograjskim.

Boris Kidrič, poln politične vneme, je želel, tudi zaradi slabih izkušenj s predvojno jugoslovansko kulturno politiko, s politiko izvršenih dejstev postaviti (kulturne) institucije, ki jih center ne bi mogel odpraviti. Spodbujal je nacionalizem, to je presegalo povojne manifestacije slavljenja zmage nad okupatorjem. S tem se je nacionalizem pokazal javno, v zadovoljstvo slovenskih kulturnikov, ki so bili dotlej ključni nosilci prizadevanj za razvoj slovenske narodne identitete. Zaradi tega je glavni tajnik Akademije Fran Ramovš septembra 1945 predlagal, da bi Akademija smela zadržati oznako »Slovenska«. Toda zaradi pristajanja na deklarativno rešitev narodnega vprašanja in posledičnega izganjanja nacionalizma iz javnega življenja, v katerega se je tudi po akademijskih kanalih postopoma vračal dobro desetletje kasneje, je slovenska vlada predlog zavrnila. Indikativno je, da je bila to edina bistvena pripomba na predlog začasne uredbe o Akademiji septembra 1945, ki jo je pripravil glavni tajnik.

V Slovensko akademijo znanosti in umetnosti je bila preimenovana tri leta kasneje, ko je postalo nacionalno vprašanje v odnosu z drugimi pomembnimi političnimi vprašanji in gospodarskimi problemi ter siceršnjimi zagatami pri vzpostavljanju socialistične družbe drugotno, manj pomembno. Nacionalno vprašanje je ostalo prvenstveno politično vprašanje! Oblast pa je zahtevala, da se znanstveniki s političnimi vprašanji ne ukvarjajo. Lahko so previdno kritizirali, vendar pa niso

smeli prestopiti meje, recimo z mobiliziranjem nacionalnih čustev. Tudi Josip Vidmar, vseskozi klen zagovornik slovenske nacionalne posebnosti, je v šestdesetih letih odločno zavračal predloge akademikov, da bi se SAZU javno zavzela za pravice slovenščine. Problematiko je označeval za politično vprašanje. Namesto tega pa se je SAZU osredotočila na znanstveno delovanje, na izvedbo temeljnih znanstvenih projektov, od Slovenskega pravopisa, Slovarja slovenskega knjižnega jezika, Slovenskega biografskega leksikona do raziskovalnega dela v okviru dolgoročnega interdisciplinarnega programa Naravna in kulturna dediščina slovenskega naroda.

Slovenska oblast je do leta 1950 svojo pozornost pri političnem nadzoru v slovenskem okolju namenjala predvsem ljubljanski univerzi, Akademiji bistveno manj. Slednja se je v prvih povojnih letih zadovoljila z izbranimi javnimi manifestacijami za novi red, s poglobitvijo notranje organiziranosti, z izvolitvijo politikov za člane – Josipa Broza in Edvarda Kardelja za častna člana ter Borisa Kidriča, Josipa Vidmarja in Borisa Zihlerla za redne člane –, ter odvzemom članstva za oblast »moralno-politično« neprimernim akademikom (Leonid Pitamic, Todor Pavlov, Aleš Ušeničnik, France Veber, Rihard Zupančič).

V postinformbirojevskem obdobju je oblast pristopila bolj aktivno, s promoviranjem kandidatov, ki jih je označevala za ideološko bolj primerne. Družbeno kontrolo pa naj bi vršili izvoljeni visoki politični predstavniki (recimo Josip Vidmar). Politični cilji so prišli do izraza ob reformiranju jugoslovanske akademske skupnosti po letu 1950 kot odzivu na hudo gospodarsko krizo. Sočasno z racionalizacijo, zmanjševanjem sredstev za znanost, se je zaradi zunanjega pritiska na Jugoslavijo krepilo nezaupanje do domačih znanstvenikov, strokovnjakov brez jasne politične pripadnosti novemu redu. Oblast je sicer razpolagala z obremenilnim gradivom zoper nekatere akademike, vendar je bila to pripravljena spregledati, če sta bila izpolnjena dva osnovna cilja: ustanovitev raziskovalnih oddelkov in vzgoja naslednikov. Posebej je to veljalo za mednarodno uveljavljene naravoslovce, pod pogojem, da so se jasno ogradili od politike. V veljavi so bili posebni standardi za krščanske socialiste in sredince – oboji so bili deležni še posebnega nezaupanja, če so ostali zvesti predvojni politični opredelitvi ali pa če so se »prehitro« prilagodili novemu redu.

S časom se je položaj SAZU sicer spreminjal, vendar je Akademija v slovenski kulturi obdržala zelo pomembno vlogo. Vseskozi se je krčevito borila za ohranitev inštitutov, posebej izrazito manjših, ki so bili v letu 1981 združeni v Znanstvenoraziskovalno središče Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Inštituti so postali bistveni del identitete povojne Akademije, to se je odrazilo v njenem krčevitem boju, ob spremembah raziskovalne sfere po letu 1990, posebej po sprejetju Zakona o zavodih, za ohranitev ustanoviteljskih pravic nad ZRC. Za akademike je bilo to tudi osebno pomembno vprašanje, saj so v inštitutih preživeli večino raziskovalne poti in so želeli prispevati k njihovemu nadaljnjemu razvoju, pa tudi zadržati vpliv v nekdanji delovni skupnosti.

Monografija temelji na arhivskem gradivu, predvsem iz Arhiva Slovenske akademije znanosti in umetnosti, in relevantni literaturi. Arhivskega gradiva za to obdobje je res ogromno, zato je bila selekcija nujna. Raziskovanje je bilo še večji izziv zaradi še zmeraj neustrezno urejenega arhivskega gradiva, zato sem se odločil, da bom iz Arhiva SAZU uporabil predvsem zapisnike sej skupščin in predsedstva, za določena obdobja pa tudi ostalo razpoložljivo gradivo. Gradivo slovenskih arhivov in Arhiva Jugoslavije uporabljam za predstavitev oblikovanja raziskovalne politike, vprašanja odnosa med oblastjo in SAZU ter razvoja inštitutov SAZU.

Zahvaljujem se vodstvu SAZU za zagotovitev ugodnih pogojev za raziskovanje zgodovine najvišje slovenske znanstvene in umetniške ustanove. Posebna zahvala pa gre akademiku Petru Štihu, pobudniku priprave zgodovine SAZU, zgodovinarju, ki je kot luciden sogovornik in kritičen bralec podal številne pripombe in prispeval k izboljšavi besedila. Odgovornost za zapisano pa je vedno avtorjeva. Prav lepa hvala vsem mojim sogovornikom, prijateljem in kolegom, ki so me spodbujali in me zalagali z nasveti. Dodatno spodbudo za raziskovanje sem dobil, ko sem lahko sproti razširjal nove informacije, pripovedoval anekdote iz akademskih logov ter oblikoval poglede, ki sem jih vključeval v druge vzporedne projekte. Med temi bi posebej izpostavil spominski zbornik o Maksu Samcu in zbornik o Izidorju Cankarju. Bilo je sicer naporno, a prineslo je obilo novih spoznanj, novih načrtov, morda pa tudi zrelost, zaradi česar je to lahko dobra popotnica za raziskovanje slovenske kulturne zgodovine v širokem časovnem loku.

Šentjur, 16. september 2016

Željko Oset